

UOT 159.9

**GENDER ASİMMETRİYASININ SOSIAL-PSIXOLOJİ
KONSEPSİYALARI****Aydan Güləddin qızı İbrahimova***Bakı Dövlət Universitetinin Sosial və pedaqoji
psixologiya kafedrasının müəllimi***ORCID:** 0009-0001-9236-3970**E-mail:** aydan.dadasova93@mail.ru

Açar sözlər: *gender asimetriyası, gender rolları, gender identikliyi, gender stereotipləri, maskulinlik, feminlik.*

Ключевые слова: *гендерная асимметрия, гендерные роли, гендерная идентичность, гендерные стереотипы, мужественность, женственность.*

Key words: *gender asymmetry, gender roles, gender identity, gender stereotypes, masculinity, femininity.*

Gender asimetriyası cəmiyyətin müxtəlif istiqamətlərində sosial qurumlarında, mədəniyyətində, davranış normalarında özünü büruzə verir. Keçmiş tədqiqatlarda bunların əksəriyyətini bioloji və biopsixoloji səbəblərlə əlaqələndirirdilər. Son 50 ilin araşdırmaları sübut etdi ki, gender asimetriyasının əsas səbəbi sosio-mədəni amillərlə əlaqələndirilə bilər. Bu əsasla deyə bilərik ki, gender asimetriyasının sosial-psixoloji baxımdan tədqiqi xüsusi aktualıq kəsb edir.

XX əsrin 60-70-ci illərdən başlayaraq bir çox sahələrdə müşahidə olunan (dəyər, mədəniyyət, elm, təhsil, dil, adət-ənənə, siyasi idarəetmə və s.) gender asimetriyasının əsas səbəblərinin patriarxal sosial-mədəni konstruksiyalarda axtarışı aktualıq kəsb etməyə başladı. Gender asimetriyasının sosiallaşma modelləri (İ.Çayld, Q.Berri, M.Bekon), mədəni sistemlər (R.Terner), genderin mədəni metafora konsepsiyaları (cinslərin fərqləri və sosial xüsusiyyətlərinin tarixi-mədəni, etnomədəni, gender rolları, mədəni stereotip və rəmzlərlə işahı), dəyərlər sistemi (U.Qud), cəmiyyətin elmi-texniki inkişafı (M.Counq, P.Uilmot) ilə bağlı olması ilə tədqiqat istiqamətləri yarandı [8, 123-125].

Gender tədqiqatları gender asimetriyasının ortadan qaldırılması və gender bərabərliyinin təmin olunması istiqamətində fərqli anti-patriarxal modellərin meydana çıxmasına səbəb oldu:

Liotar, Derrida, Fuko, radikal feminizm nəzəriyyələri (Yuliy Kristeva, Monika Vittiq, Alisa Jardin, Elen Siksu, Lüsü İriqarey, Toril Moy, Kristina Delfi, Rozi Braydotti, Cudit Batters, Monika Plaza və s.), poststrukturalizm, lakin psixanalizi, neomarksizm ilə zənginləşən yeni postmodernist mərhələdə gender bioloji deyil, sosial kateqoriya kimi səciyyələndirildi. Bu tədqiqatlar, kişi və qadınlar arasında sosial, mədəni və psixoloji fərqlilikləri ortaya qoydu və seksizm (qadının bioloji diskriminasiyası), maskulinlik (kişi dominantlığının məqbul hesab edilməsi), androsentrizm (kişi və insan anlayışlarının eyniləşdirilməsi) kimi yeni elmi anlayışların meydana çıxmasına və dil, hakimiyyət, “qadın” anlayışının elmi diskursa daxil olmasına səbəb oldu [14, 55].

Sosial-psixoloji araşdırmalara görə, maskulinlik və feminlik bioloji və ya psixofizioloji əsasda deyil, mədəni-etnik və sosial-psixoloji istiqamətlərdə formalaşır, sosial identikliyin nəticəsi kimi meydana çıxır, dəyərözləri, psixoloji münasibətlər, cinsi rollara münasibət,

ünsiyyət və qarşılıqlı əlaqə formaları şəklində mövcud olur.

Cinsi rol konsepsiyasının müəllifləri T. Parsons və R. Beylz hesab edirlər ki, bioloji səbəblərdən qadınlar cəmiyyətdə ekspressiv, kişilər isə instrumental rol oynayırlar. Bunlar sosial stereotiplərdə, mədəni normalarda əks olunaraq sosial sistemin tərkib hissəsini təşkil edirlər. ABŞ psixoloqları C. Mani və A. Erhart “fərdin psixoloji cinsi” konsepsiyasını ortaya qoyurlar. Onlara görə, bioloji (endokrinoloji) struktura əsaslanan fərdin psixoloji cinsi, kişi və qadınların psixoloji xüsusiyyətlərinin bir-birindən fərqlənməsinin əsasında dayanır və bu konstruksiya gender identikliyinə formalaşmasına mühüm təsir göstərir [4, 33]. Lakin, bu yanaşmanın özündə müəyyən problemlər vardır. Çünki bioloji (endokrinoloji) struktur fərdin psixoloji cinsini müəyyənləşdirirsə, o zaman, orqanizmində bioloji və psixoloji amillərin toqquşduğu transseksual fərdlərin mövcudluğunu necə izah etmək olar.

Qadınlar tarixən konservativ, kişilər progressiv xüsusiyyətləri ilə səciyyələndirilir. Bu xüsusiyyətlərin daha çox nəslin qorunması instinktinin qadınlarda daha güclü olması ilə də əlaqələndirilə bilər. Bunun bioloji əsasları da vardır. Qadınlar filogenetik baxımdan sabit, ontogenetik baxımdan qeyri sabitdirlər. Kişilərdə isə, bu əksinədir. Buna görə də, kişilər hər bir zərbə riskini üzərinə götürən progressiv ünsür kimi öndə gedir və yeni nəslin varlığını təmin etmək üçün yeni rahat məkan axtarışına çıxır və ya onu qoruyur. Lakin, kişilər daxilən qeyri-sabit və dəyişkən olduqları üçün, təkamül prosesində filogenetik baxımdan sabit olan qadınlara ehtiyac duyurlar. Ailə institunun təkamül prosesində mövcud olmasının əsas zərurətlərindən biri də bu hesab oluna bilər.

Post-modernist yanaşmada, maskulinlik və feminlik dondurulmuş davranış normaları və ya hər hansı bir prosesin nəticəsi kimi deyil, dixotomik gender qiymətləndirilməsinə məruz qalan şəxsiyyətlərarası qarşılıqlı əlaqələrdə fenomenlərin daim meydana gəlməsi və inkişafı prosesi kimi başa düşülür. Dinamik xarakterli bütün sosial təcrübələr və ideoloji konstruksiyalar sabit gender strukturuna əsaslanır və onun təməli üzərində fərqli formalar alır. Fərdlərin şüuru sosiomədəni dəyərlər vasitəsilə bu gender strukturunun təsiri ilə formalaşdığı üçün, onların ətraf aləmi dəyərləndirmə meyarları da bu prinsipə əsaslanır.

Araşdırmalar göstərir ki, eyni beyin fərdi inkişaf prosesində bir sıra şərtlərdən asılı olaraq, kişi və ya qadın xüsusiyyətlərinin proqramlaşdırılması imkanlarına sahibdir. Buna görə də, neyrofizioloqlar fərdi davranışın geniş dəyişkənliyini və müxtəlifliyini təmin edən tək sinir sistemi çərçivəsində fəaliyyət göstərən “cinsi mərkəzlər” anlayışının şərti olduğunu vurğulayırlar. Bu baxımdan, feminlik və maskulinlik xüsusiyyətləri cinsindən asılı olmayaraq, hər bir fərddə özünü fərqli şəkildə özünü büruzə verə bilər.

Problemin aktuallığı. Gender asimmetriyasının formalaşması və inkişafında sosiomədəni sistemin rolu, biofizioloji amillərin təsirindən dəfələrlə güclüdür. Bu öz təsdiqini müasir gender tədqiqatları çərçivəsində tapır. Cinslərə öncədən təyin edilən sosial rol və münasibətlər sistemi, onların sosial-mədəni şüurunu və emosional şüuraltı aləmini formalaşdırır.

Problemin elmi yeniliyi. Cəmiyyətdə gender asimmetriyasının mahiyyətini dərinlən dərk etmək üçün, maskulinlik və feminliyi müəyyənləşdirən gender konstruksiyasının mahiyyətini elmi-nəzəri baxımdan dərk etmək lazımdır. Onun dərk edilməsində müasir sosial-psixologiya metodları mühüm rol oynayır.

Problemin praktik əhəmiyyəti və tətbiqi. Gender məsələlərinin geniş şəkildə araşdırılması və təhlili günümüzdə xüsusi aktuallıq kəsb edir. Məqalədən ali və orta ixtisas məktəblərinin müəllimləri, tələbə və magistrantlar istifadə edə bilərlər.

Ədəbiyyat

1. Goffman E. The arrangement between the sexes // Theory and Society. № 4. – 1977. s. 301–331.
2. Kohlberg L.A. A cognitive developmental analysis of children's sex-role concepts and attitudes. In: Maccoby E. E., ed. The Development of Sex Differences. Stanford, 1966, s.82-173.
3. Mirzəzadə R. Gender: cəmiyyət, insan hüququ, siyasət. Bakı 2003 “Adiloğlu” 420 s.
4. Mussen P. H. Long-term consequents of masculinity of interests in adolescence. Journal of Consulting Psychology 1962, vol. 26, s. 435-440.
5. Toplumsal Cinsiyet Sosyolojisi. Anadolu Universitesi. Eskişehir 2011. 207 s.
6. Абукирова Н. И. Что такое гендер? // Общественные науки и современность. - 1996. № 6, s. 22-32.
7. Андреева Г.М. Психология социального познания: учеб. пособие. 3-е изд., испр. М.: Аспект Пресс, 2005. – 303 с.
8. Антология гендерной теории. Сб. пер. /Сост. И комментарии Е.И. Гаповой и А.Р. Усмановой. Минск, "ПроPILEI" 2000 - 384 с.
9. Бем С. Линзы гендера: Трансформация взглядов на проблему неравенства полов /Пер. с англ./ М.: Российская политическая энциклопедия, 2004. - 336 с.
10. Вейнингер О. Пол и характер. М.,1992 – 480 с.
11. Воронина О.Н. Социокультурные детерминанты развития гендерной теории в России и на Западе // ОНС 2000 - №4, s. 46-58.

Ф.Г. Ибрагимова**Социально-психологические аспекты гендерной асимметрии: концепции
Резюме**

В рамках гендерной психологии изучаются гендерная идентичность, сравнительные характеристики мужчин и женщин (когнитивные, эмоциональные, поведенческие, мотивационные и т. Д.), определяющие социальное поведение людей. Поскольку гендерная идентичность возникает как синтез биологических и социокультурных факторов, изучение гендерных исследований в контексте социальной психологии дает более эффективные научные результаты.

A.G. İbrahimova**Socio-psychological aspects of gender asymmetry: concepts
Summary**

In the framework of gender psychology, gender identity is studied, comparative characteristics of men and women (cognitive, emotional, behavioral, motivational, etc.) that determine the social behavior of people. Since gender identity arises as a synthesis of biological and sociocultural factors, the study of gender studies in the context of social psychology gives more effective scientific results.

Redaksiyaya daxil olub: 11.03.2024